अमृतमहोत्सवग्रन्थमाला-04

स्वतन्त्रतायाः अमृतमहोत्सवः

संस्कृतशिक्षणस्य प्रथमं पुस्तकम्

संस्कृतशिक्षणभूमिका

(सरलमानकसंस्कृतेन लिखिता)

प्रधानसम्पादकः

प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी

कुलपतिः

लेखकः

प्रो. कुलदीपशर्मा

आचार्यः, शिक्षाशास्त्रविद्याशाखा

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली

योऽनूचानः स नो महान्।

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

संसदः अधिनियमेन स्थापितः

नवदेहली-110058

अमृतमहोत्सवग्रन्थमाला–04

स्वतन्त्रतायाः
अमृतमहोत्सवः

संस्कृतशिक्षणभूमिका

संस्कृतशिक्षणाय राष्ट्रीयशिक्षानीतिः – 2020 इत्यस्याः दिशानिर्देशे भारतीयज्ञानपरम्परायाः च आलोके सरलमानकसंस्कृतेन लिखिता व्यावहारिकी क्रियात्मिका च

कक्षापूर्वोपदेशिका

प्रधानसम्पादकः
श्रीनिवासः वरखेडी
कुलपतिः

लेखकः
प्रो. कुलदीपशर्मा
आचार्यः, शिक्षाशास्त्रविद्याशाखा
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
नवदेहली

प्रकाशक:
कुलसचिव:
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय:
संसद: अधिनियमेन स्थापित:
56-57, इन्स्टीट्यूशनल एरिया, जनकपुरी,
नवदेहली-110058
ईपीएबीएक्स : 28524993, 28521994, 28524995
ई मेल : res-pub@csu.co.in
वेबसाईट : www.sanskrit.nic.in

© केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय:

प्रथमं संस्करणम् : 2022

ISBN : 978-93-85791-55-0

मूल्यम् : ₹ 250.00

मुद्रक:
डी.वी. प्रिंटर्स
97-यू.बी., जवाहर नगर, दिल्ली-110007

प्रोचना

प्रो. कुलदीपशर्मणा विरचितः अयं ग्रन्थः संस्कृतशिक्षणसम्बद्धानां बहूनां विषयाणाम् एकत्रीकृतः सङ्ग्रहः अस्ति। आहत्य पञ्चसु अन्वितिषु अत्र विशिष्य प्राथमिकसंस्कृतशिक्षणसम्बद्धाः बहवः विषयाः सङ्गृहीताः सन्ति। संस्कृतभाषायाः महत्त्वम् इत्यस्मिन् अध्याये लेखकेन अनेकाभिः दृष्टिभिः विवेचनं कृत्वा संस्कृतभाषायाः महत्त्वं प्रतिष्ठापितम् अस्ति। भारतीयसंविधाने संस्कृतस्य स्थानं कीदृशम् इत्यपि चर्चा कृता अस्ति। द्वितीयान्वितौ संस्कृत–उच्चारणविधिविषये विस्तरेण चर्चा कृता अस्ति। भाषाकौशलानां विषये अपरत्र विस्तरेण चर्चा कृता दृश्यते।

अस्मिन् ग्रन्थे विषयाणां प्रस्तुतीकरणे नावीन्यम् अवलोक्यते। पुस्तकस्य आन्तरिकसज्जा अपि चारुतया सम्पादिता अस्ति। सन्दर्भग्रन्थानाम् आवलिः सम्यक् प्रदत्ता अस्ति।

परिशिष्टे 'विविधसंस्थानां सङ्घटनानां च संस्कृतध्येयवाक्यानि' इत्यस्मिन् शीर्षके प्रदत्ता आवलिः निश्चयेन संस्कृतच्छात्रेषु गौरवं जनयति। ग्रन्थे तत्र तत्र उपयुक्तानि चित्राणि अपि योग्यानि सन्ति। ग्रन्थे सर्वत्र सरलमानकसंस्कृतस्य उपयोगः कृतः अस्ति। अतः अवगमने कुत्रापि क्लेशः नानुभूयते।

- डॉ. एच्. आर्. विश्वासः

अनुक्रमणिका

अन्वितिः-१

१. **संस्कृतभाषायाः महत्त्वम्** १-३८

भाषाविज्ञानं संस्कृतभाषा च २
भाषायाः उत्पत्तिविषयकसिद्धान्ताः २
भाषोत्पत्तिसिद्धान्ताः संस्कृतभाषा च ३
भाषापरिवाराः संस्कृतभाषा च ९
भारोपीय-भाषापरिवारः १०
आर्यभाषापरिवारः संस्कृतभाषा च ११
संस्कृतभाषायाः स्वनिमविज्ञानम् १२
संस्कृतभाषायां स्वनिमाः १२
संस्कृतभाषायाः ध्वनिविज्ञानम् १३
भाषाविज्ञानदृष्ट्या संस्कृतभाषायाः ध्वनयः १३
संस्कृतभाषायाः पदविज्ञानम् १४
संस्कृतभाषायाः वाक्यविज्ञानम् १४
संस्कृतभाषायाः अर्थविज्ञानम् १५
भाषिकतत्त्वानां शिक्षणं भाषाप्रयोगशाला च १५
संस्कृतभाषायाः भाषात्वम् १६
संस्कृतभाषायाः शब्दवैशिष्ट्यम् १७
संस्कृतभाषायाः महत्त्वम् १८
संस्कृतभाषायाः ऐतिहासिकं महत्त्वम् १८
संस्कृतभाषायाः सांस्कृतिकं महत्त्वम् १९
भारतीयसंस्कृतेः प्रमुखाः अंशाः संस्कृतं च २०
संस्कृतस्य धार्मिकं महत्त्वम् २१
संस्कृतस्य आध्यात्मिकं महत्त्वम् २२
संस्कृतस्य राजनैतिकं महत्त्वम् २३
संस्कृतस्य व्यावसायिकं महत्त्वम् २३
संस्कृतस्य वैज्ञानिकं महत्त्वम् २४

संस्कृतभाषायाः राष्ट्रियं महत्त्वम् २९
भारतीयसंविधाने संस्कृतभाषा.................................. ३४
२. **आधुनिकभारते संस्कृतशिक्षणे समाह्वानानि समाधानानि च** ३९-५०
संस्कृतशिक्षणस्य समाह्वानानि ४१
संस्कृतकक्षायाः आन्तरिकसमाह्वानानि तत्समाधानानि च.... ४२
संस्कृतकक्षायाः बाह्यसमाह्वानानि तत्समाधानानि च......... ४४
शिक्षणे निर्देशने च माध्यमभाषायाः निर्धारणम्................ ४५
भाषाशिक्षणे व्याकरणस्य स्थानम् ४६
संस्कृतमयपरिवेशस्य आवश्यकता ४६
आधुनिकशब्दानां मानकतायाः समाह्वानं तत्समाधानं च ४७
सरल-मानक-संस्कृतम् ४८
३. **विद्यालयपाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थानम्** ५१-७२
विविधानाम् आयोगानां शिक्षानीतीनां च दृष्टौ संस्कृतम्...... ५२
संस्कृतायोगः ५६
संस्कृतस्य विकासाय दशवार्षिकी भाविनी योजना ६३
राष्ट्रीयपाठ्यचर्या-रूपरेखायाः त्रिभाषासूत्रेषु संस्कृतम् ६७
पाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थानस्य समीक्षा..................... ६८
४. **संस्कृतशिक्षकस्य व्यक्तित्वम् उत्तरदायित्वं च** ७३-८९
शिक्षकाणां महत्त्वम् ७४
संस्कृतवाङ्मये शिक्षकाणां स्वरूपम् ७४
संस्कृतवाङ्मये शिक्षकस्य प्रकाराः ७९
संस्कृतशिक्षकस्य गुणाः ८०
संस्कृतशिक्षकस्य व्यक्तित्वम् ८२
संस्कृतशिक्षकस्य दायित्वानि.................................... ८३
संस्कृतसंवर्धने शिक्षकस्य भूमिका............................. ८३
संस्कृतशिक्षकस्य शिक्षणकौशलम्.............................. ८४
शिक्षकस्य व्यावसायिकी आचारसंहिता ८४

अन्वितिः - २

५. **शिक्षावेदाङ्गम् उच्चारणशिक्षणं च** ९१-११२
शिक्षावेदाङ्गम् ९१
वेदाङ्गेषु शिक्षावेदाङ्गस्य प्राथम्यम्.............................. ९२

वर्णानाम् उत्पत्तिविषये शिक्षावेदाङ्गस्य अभिमतम् ९२
मानवस्य ध्वनियन्त्रम् ९३
वर्णानां सङ्ख्या ९३
संस्कृतवर्णमाला माहेश्वरसूत्राणि च ९५
वर्णानाम् उच्चारणस्थानानि ९६
वर्णपरिचयः ९७
स्वराणां निरूपणम् ९७
व्यञ्जनानां निरूपणम् ९९
स्वरव्यञ्जनयोः सम्बन्धः १०१
अयोगवाहानां निरूपणम् १०१
वर्णानां प्रयत्नविचारः १०२
वैदिकमन्त्रेषु विशिष्टानि उच्चारणानि चिह्नानि च १०३
शिक्षाग्रन्थेषु पाठकानां गुणदोषवर्णनम् १०४
मातृभाषाप्रभावात् उच्चारणदोषाः १०८
कक्षायां वर्णोच्चारणशिक्षणाय प्रायोगिकक्रियाः १०८
निदानात्मकम् उपचारात्मकञ्च शिक्षणम् १०९

६. भाषाकौशलानि **११३-१४७**

भाषाकौशलानां मनोवैज्ञानिकक्रमः ११३
श्रवणकौशलम् ११६
श्रवणस्य प्रकाराः ११६
संस्कृतवाङ्मये श्रवणकौशलम् ११७
श्रवणकौशलस्य महत्त्वम् ११८
श्रवणकौशलस्य उद्देश्यानि आवश्यकता च ११८
श्रवणकौशलस्य अर्जने काठिन्यानि ११९
श्रवणे बाधकतत्त्वानां निराकरणम् ११९
श्रवणकौशलं सम्पादयितुम् अभ्यासाः ११९
श्रवणकौशलस्य अर्जने ध्यातव्याः अंशाः १२०
भाषणकौशलम् १२१
भाषणस्य प्रकाराः १२२
भाषणकौशलस्य महत्त्वम् १२३
भाषणकौशलस्य उद्देश्यानि आवश्यकता च १२४

भाषणकौशलस्य अर्जने काठिन्यानि १२४
भाषणे बाधकतत्त्वानां निराकरणम् १२४
भाषणकौशलं सम्पादयितुम् अभ्यासाः १२५
भाषणकौशलस्य अर्जने ध्यातव्याः अंशाः १२५
पठनकौशलम् १२६
पठनस्य प्रकाराः १२६
पठनकौशलस्य महत्त्वम् १२७
पठनस्य बाह्याभ्यान्तरगुणाः १२७
पठनकौशलस्य उद्देश्यानि आवश्यकता च १२७
पठनकौशलस्य अर्जने काठिन्यानि १२७
पठने बाधकतत्त्वानां निराकरणम् १२८
पठनकौशलं सम्पादयितुम् अभ्यासाः १२८
पठनकौशलस्य अर्जने ध्यातव्याः अंशाः १२९
लेखनकौशलम् १३१
शैलीदृष्ट्या लेखनस्य प्रकाराः १३२
लेखनाभ्यासप्रकाराः १३४
देवनागरीलिपिवैशिष्ट्यम् १३५
लेखनकौशलस्य महत्त्वम् १३५
लेखनकौशलस्य उद्देश्यानि आवश्यकता च १३६
लेखनकौशलस्य अर्जने काठिन्यानि १३७
लेखने बाधकतत्त्वानां निराकरणम् १३८
लेखनकौशलं सम्पादयितुम् अभ्यासाः १४०
लेखनकौशलस्य अर्जने ध्यातव्याः अंशाः १४१
लेखने ध्यातव्याः अन्ये अंशाः १४२
वाक्यार्थनिर्धारणम् १४४

अन्वितिः-३

७. दृश्यश्रव्यसाधनानि **१४९-१६५**
दृश्यश्रव्यसाधनानि १५०
दृश्यश्रव्यसाधनानाम् उपयोगस्य उद्देश्यानि १५१
दृश्यश्रव्यसाधनानां वर्गीकरणम् १५१

स्थिरचित्रप्रक्षेपकम् १५२
शिरः-उपरि चित्रप्रक्षेपकम्.................................... १५२
सूक्ष्मदर्शकप्रक्षेपकम् १५२
शिक्षणपट्टः १५३
चित्रम्/मानचित्रम् १५४
वस्तुनः प्रतिमानस्य च प्रदर्शनम्............................... १५४
भित्तिपत्रम्/स्फोरकपत्रम्... १५४
वार्तापत्रम्/पत्रिका १५४
पाठ्यपुस्तकम्/सन्दर्भपुस्तकम्................................. १५५
श्रव्यपुस्तकम् १५५
गूगलसहायकभाषकम् १५५
आकाशवाणी १५५
ध्वनिविस्तारयन्त्रम्... १५५
टेपरिकॉर्डर १५६
दूरदर्शनम् १५६
सङ्गणकयन्त्रम् १५६
चलच्चित्रप्रक्षेपकम्.. १५७
चलदूरवाणी १५७
दूरस्थम् आभासीयसम्मेलनम्.................................. १५७
नाटकम् १५७
पुत्तलिकाप्रदर्शनम् १५८
भाषाप्रयोगशाला १५८
स्फूर्तकक्षा (Smart Class) १५९
व्याकरणशिक्षणे दृश्यश्रव्यसाधनानां प्रयोगः १६०
साहित्यशिक्षणे दृश्यश्रव्यसाधनानां प्रयोगः १६१
दृश्यश्रव्यसाधनेषु चेतव्यसाधनस्य औचित्यविचारः........ १६२
दृश्यश्रव्यसाधनानां प्रयोगेण लाभाः १६२
दृश्यश्रव्यसाधनानां प्रयोगस्य सीमा १६३
दृश्यश्रव्यसाधनानां प्रयोगे ध्यातव्यांशाः १६३

८. **व्याकरणस्य विज्ञानरूपेण अध्ययनं सङ्गणकोपयोगश्च** १६६-१७५
विज्ञानरूपेण व्याकरणस्य अध्ययनम्........................ १६७
संस्कृतव्याकरणे सङ्गणकोपयोगः १६८
संस्कृतभाषायै सङ्गणकयन्त्रम् १६९
सङ्गणकाय संस्कृतभाषा.. १७०
कृत्रिमबुद्धिमत्ता १७०
प्राकृतिकभाषासंसाधनम् (N.L.P.) १७१

अन्वितिः-४

९. **पाठ्यसहगामिक्रियाः** १७७-२०२
संस्कृतवाङ्मयं क्रियाशीलता च............................. १७८
क्रियायाः गुणाः १७९
क्रियायाः कलाकौशलरूपेण विकासः १७९
पाठ्यचर्यायाः स्वरूपम्.. १८०
संस्कृतभाषार्जनदृष्ट्या पाठ्यसहगामिक्रियाणाम् उद्देश्यानि १८०
पाठ्यसहगामिक्रियाणां प्रकाराः १८०
शारीरिकविकासाय पाठ्यसहगामिक्रियाः १८१
सामाजिकविकासाय पाठ्यसहगामिक्रियाः १८१
साहित्यिकपाठ्यसहगामिक्रियाः............................... १८२
सुभाषितकण्ठपाठस्पर्धा.. १८२
संस्कृतभाषणस्पर्धा १८३
संस्कृतवादविवादस्पर्धा १८३
संस्कृतकविसम्मेलनम् १८४
शलाकास्पर्धा १८५
संस्कृतविचारगोष्ठी.. १८५
अन्त्याक्षरी १८६
प्रहेलिकास्पर्धा १८६
भाषाक्रीडा १८७
विनोदकणिका १८८
समस्यापूर्तिस्पर्धा.. १८९

कथालेखनस्पर्धा १९१
संस्कृतवार्तालेखनस्पर्धा १९१
संस्कृतनिबन्धलेखनस्पर्धा १९२
आशुभाषणस्य आशुलेखनस्य वा स्पर्धा १९३
व्यङ्ग्यचित्रस्पर्धा १९३
विद्यालयपत्रिका १९४
सांस्कृतिकविकासाय पाठ्यसहगामिक्रियाः १९४
संस्कृतनाट्यस्पर्धा १९५
संस्कृतस्फूर्तिस्पर्धा १९५
संस्कृतविज्ञानप्रदर्शनी १९६
संस्कृतभाषाप्रदर्शनी १९७
संस्कृतगीतस्पर्धा १९७
जयन्तीनाम् आयोजनम् १९७
संस्कृतदिवसस्य सप्ताहस्य च आयोजनम् १९८

१०. शब्दरूपाणां धातुरूपाणां च कण्ठस्थीकरणम् **२०३-२१५**
कण्ठस्थीकरणस्य उद्देश्यानि २०७
कण्ठस्थीकरणस्य पूर्वभूमिका २०८
कण्ठस्थीकरणे बाधकतत्त्वानि २०८
कण्ठस्थीकरणे मनसः भूमिका २०८
मनसः एकाग्रतासम्पादनाय उपायाः २०९
कण्ठस्थीकरणस्य उपायाः २१२

अन्वितिः-५

११. संस्कृतप्रचाराभिकरणानि **२१७-२४५**
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली २१८
श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली २२०
राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, तिरुपतिः २२१
संस्कृतस्य विकासाय भारतशासनस्य विविधाः योजनाः .. २२२
राज्यशासनानाम् आधीन्ये संस्कृत-विश्वविद्यालयाः २२४

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी २२४
कामेश्वरसिंहदरभङ्गासंस्कृतविश्वविद्यालयः, दरभङ्गा........... २२५
श्रीजगन्नाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः, पुरी............................ २२५
श्रीशङ्कराचार्यसंस्कृतविश्वविद्यालयः, कालडी.................. २२६
कविकुलगुरुकालिदाससंस्कृतविश्वविद्यालयः, नागपुरम्........ २२६
जगद्गुरुरामानन्दाचार्यराजस्थानसंस्कृतविश्वविद्यालयः, जयपुरम् २२७
उत्तराखण्डसंस्कृतविश्वविद्यालयः, हरिद्वारम्.................... २२७
श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः, तिरुपतिः २२७
श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः, सोमनाथः २२८
महर्षिपाणिनिसंस्कृत-एवं-वैदिकविश्वविद्यालयः, उज्जैनः..... २२८
कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः, बेङ्गलूरुः २२८
कुमारभास्करवर्मा संस्कृत-एवं-प्राच्याध्ययनविश्वविद्यालयः... २२९
संस्कृतकॉलेज-एवं-विश्वविद्यालयः, कोलकाता २२९
महर्षिवाल्मीकिसंस्कृतविश्वविद्यालयः, हरियाणा २२९
नेपालसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नेपालम्............................ २३०
शासकीयानि अन्यानि प्रमुखाभिकरणानि........................ २३०
महर्षिसान्दीपनिराष्ट्रियवेदविद्याप्रतिष्ठानम्, उज्जैनः २३१
मुक्तस्वाध्यायपीठम्, नवदेहली २३१
पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्, बेङ्गलूरुः २३२
राष्ट्रीयपाण्डुलिपिमिशन, नवदेहली.................................. २३२
डेक्कनमहाविद्यालयः, पुणे २३२
साहित्य-अकादेमी, नवदेहली २३३
दिल्लीसंस्कृत-अकादमी, दिल्ली २३३
उत्तरप्रदेश-संस्कृतसंस्थानम्, लखनऊ २३३
राजस्थानसंस्कृत-अकादमी, जयपुरम्............................. २३४
कालिदाससंस्कृत-अकादमी, उज्जैनः २३४
उत्तराखण्डसंस्कृत-अकादमी, हरिद्वारम्.......................... २३५
संस्कृतपरिषत्, हैदराबाद २३५
हरियाणासंस्कृत-अकादमी, पंचकूला २३५
हिमाचलसंस्कृत-अकादमी, शिमला २३५

अशासकीयानि संस्कृतप्रचारसङ्घटनानि २३६
संस्कृतभारती २३६
संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम् २३७
चण्डीगढसंस्कृत-अकादमी २३८
श्रीअरविन्दभारतीय-संस्कृतिप्रतिष्ठानम् २३८
एकलव्यसंस्कृत-अकादमी २३८
लोकभाषाप्रचारसमितिः २३९
सार्वभौमसंस्कृतप्रचारसंस्थानम् २३९
भारतसंस्कृतपरिषद् २३९
बृहत्तरवैदिकाध्ययनपरिषद् २३९
संस्कृतभाषाप्रचारसमितिः २३९
चिन्मयविश्वविद्यालयः, केरलम् २४०
संस्कृतशिक्षणकेन्द्ररूपेण गुरुकुलानि २४०
विविधानां मन्दिराणां संस्कृतशिक्षाप्रकल्पाः २४०
विविधानाम् आश्रमाणां संस्कृतशिक्षाप्रकल्पाः २४१
विविधानां मठानां संस्कृतशिक्षाप्रकल्पाः २४१
संस्कृतपाण्डुलिपीनां विविधानि सङ्ग्रहकेन्द्राणि २४२
अन्यान्यसङ्घटनानि, प्रकाशनसंस्थानानि प्रतिष्ठानानि च २४२

१२. जनसञ्चारसाधनानि संस्कृतं च **२४६-२६३**

मुद्रितसञ्चारसाधनेषु संस्कृतम् २४६
मुद्रितसंस्कृतपत्रिकाणां विवरणम् २४७
इलेक्ट्रॉनिक-प्रसारसाधनेषु संस्कृतम् २५२
अन्तर्जालस्थलेषु संस्कृतम् २५२
संस्कृतविकिपीडिया २५३
सामाजिकसञ्चारमाध्यमेषु संस्कृतम् २६०
चलभाषानुप्रयोगेषु संस्कृतम् २६१

***

अन्वितिः - १

१.	संस्कृतभाषायाः महत्त्वम्	१-३८
२.	आधुनिकभारते संस्कृतशिक्षणे समाह्वानानि	३९-५०
३.	विद्यालयपाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थानम्	५१-७२
४.	संस्कृतशिक्षकस्य व्यक्तित्वम् उत्तरदायित्वं च	७३-८९

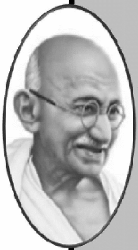

"संस्कृतस्य अध्ययनेन विना कोऽपि वास्तविकरूपेण भारतीयः वास्तविकरूपेण शिक्षितश्च भवितुं न अर्हति।"
-महात्मगांधी

"Without the study of Sanskrit one cannot become a true Indian and a true learned man".
– Mahatma Gandhi

जानाति वा?

भारतीयसंविधानस्य सप्तदशे भागे ३५१ इति धारायां हिन्दीभाषायाः शब्दभाण्डारस्य अभिवृद्ध्यर्थं मुख्यतः संस्कृतभाषायाः समुपयोगार्थं प्रावधानं कृतम् अस्ति।

ग्रन्थ-ऋणम्

"भारतस्य शास्त्रीयभाषाणां तासां साहित्यस्य च महत्त्वस्य, प्रासङ्गिकतायाः सौन्दर्यस्य चापि उपेक्षा कर्तुं न शक्यते। संविधानस्य अष्टम्याम् अनुसूच्यां महत्त्वपूर्णाधुनिकभाषारूपेण वर्णितस्य संस्कृतस्य शास्त्रीयं साहित्यं तावत् विस्तृतम् अस्ति यत् यदि सम्पूर्णं लैटिनसाहित्यं ग्रीकसाहित्यं च समाकलय्य अपि तेन सह तुलना क्रियेत, तथापि तस्य समता न सम्भविष्यति। संस्कृतसाहित्ये गणितम्, दर्शनम्, व्याकरणम्, सङ्गीतम्, राजनीतिः, चिकित्सा, वास्तुकला, धातुविज्ञानम्, नाटकम्, कविता, कथा च इत्यादीनां (यानि च "संस्कृतज्ञानप्रणाली" इति रूपेण ज्ञायन्ते) विशालः कोषः अस्ति। एतत् सर्वं विविधधर्मावलम्बिजनैः धर्मनिरपेक्षजनैः च सह जीवनस्य सर्वेषां क्षेत्राणां सामाजिकार्थिक-पृष्ठभूमिवद्भिः जनैः सहस्रे वर्षेषु लिखितमस्ति। एवं तर्हि संस्कृतं त्रि-भाषासूत्रे मुख्यधारायाः विकल्परूपेण विद्यालयशिक्षायाः उच्चतरशिक्षायाश्च सर्वेषु स्तरेषु छात्राणां कृते महत्त्वपूर्ण-समृद्धविकल्परूपेण प्रस्तोष्यते। एतस्य शिक्षणं रोचकम् अनुभवात्मकं सहैव च समकालिकरूपेण प्रासङ्गिकम् अपि भविष्यति, यत्र च संस्कृतज्ञानप्रणालीनाम् अपि विशेषतया ध्वनिमाध्यमेन उच्चारणमाध्यमेन च समुपयोगः भविष्यति। संस्कृतमाध्यमेन संस्कृतशिक्षणार्थं (Sanskrit through Sanskrit) प्रारम्भिकविद्यालयस्तरस्य माध्यमिकविद्यालयस्तरस्य च पाठ्यपुस्तकानि सरलमानकसंस्कृतेन (Simple Standard Sanskrit) लेखितुं शक्यन्ते।"

४.१७, राष्ट्रीयशिक्षानीतिः, २०२०; शिक्षामन्त्रालयः, भारतशासनम्